

SUDIONIČKA DEMOKRACIJA. TREBAJU LI DEMOKRACIJI AKTIVNI GRAĐANI?

Tihomir Cipek

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Primljeno: veljača 2015.
Pregledni rad

Sažetak U tekstu su prikazane osnovne značajke koncepta sudioničke demokracije. Najprije se razlažu njezine teorijske osnove, koje se zasnivaju na kritici spoja liberalizma i predstavničke demokracije. Zatim se na primjeru SR Njemačke nastoji pokazati na koji način taj model demokracije funkcionira u industrijskim poduzećima. U idućem dijelu rada tematizira se relativno nov sustava sudioničkog odlučivanja o načinu trošenja gradskog proračuna koji je započeo u Brazilu. Na kraju se propituje odnos između suvremenih sredstava komunikacije i načela sudioničke demokracije, te se izlažu prigovori kojim je model sudioničke demokracije najčešće izložen.

Ključne riječi sudionička demokracija, Njemačka, Brazil, sudioničko odlučivanje

Polazište rasprava o sudioničkoj demokraciji jest stav da je volja naroda u predstavničkoj demokraciji zarobljena od strane ekonomskih i političkih elita, pa narod, dakle građani, zapravo ni o čemu ne odlučuju. Tvrdi se da su se vodstva političkih stranaka pretvorila u otuđenu političku klasu koju ne zanima ostvarivanje općeg dobra, nego isključivo njihovi privatni interesi. Predstavnička demokracija je u krizi i treba nešto mijenjati – ta je teza rodno mjesto teorije sudioničke demokracije. Može se odmah ustvrditi i da je to s demokracijom jednostavno tako; ona je zapravo uvijek

u nekoj vrsti krize. Naime, ako su građani pasivni, kritizira se njihova apatija koja polako obezvrjeđuje ključne demokratske političke institucije (političke stranke, izbore, parlament itd.), i vlast prepušta oligarhiji. Ako su građani aktivni, sudjeluju, demonstriraju, govori se o tomu da će svojom energijom uništiti stabilnost političkog sustava i ravnotežu između njegovih institucija. Dakle, s demokracijom nikada nije baš dobro. Uostalom, još je Aristotel kritizirao demokraciju kao strukturalno vrlo nestabilan oblik vladavine i zalagao se za politički poredak u kojem bi se spojili i uravnote-

žili demokratski i oligarhijski element. Ali zašto je rasprava o krizi demokracije danas toliko prisutna u javnosti? Što je u toj raspravi novo?

Na početku treba istaknuti da demokracija nije samo nekakav puki apstraktni ideal, nego je to politički poredak koji nastoji omogućiti neometano funkcioniranje tri ključna procesa: a) smjenu vlasti i društvene promjene mirnim putem; b) djelotvornu civilnu kontrolu vlasti kako bi se spriječila njezina zloropotreba; i c) sudjelovanje građana u procesu političkog odlučivanja. Danas je postalo očito da su posljednje dvije zadaće dovedene u pitanje. Nema dvojbe da je danas demokracija jedina igra u gradu, ali je problem što je sve manje ljudi želi igrati. Pokazalo se, naime, da građani na izborima mogu promijeniti političare, ali ne i politiku. Ta nepromjenjivost politike kao da je oduzela smisao demokratskom odlučivanju građana. Dio teoretičara smatra da se odluke više ne donose u demokratskoj političkoj proceduri, nego iza guste zavjese, skriveno od pogleda građana, neposrednom pogodbom između političke klase, lobiističkih skupina krupnog kapitala i tobože neideologiziranih timova eksperata. Kritičari današnjeg načina funkcioniranja demokratskog poretka stoga tvrde da demokracija zapravo ne omogućuje vladavinu naroda, nego vlast globalnog financijskog kapitala, koju podržavaju nacionalne političke elite, dok su građani zapravo potpuno isključeni iz procesa političkog odlučivanja. Tvrđi se da je nastupilo vrijeme postdemokracije (Crouch, 2004).

Ne moramo dijeliti pomalo pesimističan stav o dobu postdemokracije, ali čak i ako optimistički tvrdimo da je zapravo nastupilo doba neodemokracije (Beyme, 2013), nedvojbeno je da se demokratski politički poredak uvelike mi-

jenja. Te promjene mogle bi se sabrati u nekoliko točaka. Prvo, odvija se sukob, neka vrsta hrvanja, doduše još uvijek grčko-rimskim stilom, između globalnih institucija i nacionalnih država. To se neizbježno odražava i na značajke demokracije. Demokracija je, naime, poredak koji je povijesno, a i institucionalno vezan uz nacionalne države. Sve su demokratske institucije, poput parlamenta, izbora, stranaka, osmišljene da bi djelovale unutar granica države. Danas svjedočimo da transnacionalno kretanje kapitala, robe, novca i ljudi te moć međunarodnih institucija slabi moć nacionalne države, a time i demokraciju. Pokazalo se da je upravo država onaj pravi politički oblik unutar kojega su se ostvarila demokratska načela i izgradile demokratske institucije. Država je utjelovljenje narodnog suvereniteta i politički oblik izvršavanja narodne volje, pa stoga usporedo sa slabljenjem moći države, slabi i mehanizam zaštite i izražavanja volje *demosa* (Hirsch i Voigt, 2009). Građani tako danas začuđeno promatraju kako se državna vlast koju su izabrali i koja bi ih trebala pitati za mišljenje, za njega, zapravo, uopće ne zanima. To nije ni čudno jer ona od mišljenja građana ovisi samo u vrijeme izbora. Vlade današnjih država moraju se naprotiv prilagođavati prognozama međunarodnih rejting agencija za koje donedavno građani nisu ni čuli. Narodu, dakle građanima, mehanizmi vlasti u rejting agencijama i međunarodnim institucijama, npr. MMF-u ili Svjetskoj banci, uopće nisu dostupni. Globalizacija je među ostalim potaknula i stvaranje nove "globalne klase" koja ne vidi da je upravo država izvorni prostor demokracije (Dahrendorf, 2002). Zbog globalizacije, dakle, slabi moć države, a samim time i djelotvornost funkcija parlamentarne demokracije. Drugo, došlo je i do promjena u

strukturi samog društva, odnosno do postepenog rastakanja civilnog društva. Demokracija je, naime, uspjela ublažiti i preoblikovati klasni sukob u parlamentarno sučeljavanje, a društveni sukobi su se sveli tek na nemilosrdno natjecanje među pojedincima. Načelo izvrsnosti, koje čini niz arbitrarnih, birokratski besmislenih postupaka kojima se stalno nešto navodno mjeri i vrednuje – danas se stoga primjenjuje u svim područjima ljudske djelatnosti prema načelu “od škole do tvornice”. Na taj način se dovodi u pitanje i funkcija političkih stanaka čija je zadaća da politički predstavljaju upravo različite, suprotstavljene društvene skupine. Društveni tabori više ne postoje, a u novom individualiziranome svijetu nestaje socijalne kohezije, koja je pretpostavka formiranja demokratskog poretka. Danas i istaknuti klasici liberalne političke misli poput lorda Dahrendorfa upozoravaju da “slobodno društvo ne treba isključivo kreirati bogatstvo, nego isto tako održavati solidarnost” (2000: 314). Taj problem nedostatka solidarnosti i društvene kohezije vezan je i uz pitanje državljanstva. Postavlja se naime i pitanje mogu li državljani jedne zemlje pripadati dvjema bitno različitim kulturnim ili vjerskim tradicijama, te ako mogu, je li to dobro ili loše za demokratski poredak? (Ravlić, 2014). Na ta pitanja nema jednoznačnih odgovora. Treće, demokracija traži da su građani aktivni, zainteresirani za sudjelovanje u javnom životu. Možemo ju odrediti i kao sustav koji pred sebe postavlja ostvarivanje određenih ciljeva. Ostvarenje ciljeva traži ulaganje određene energije, a ona izostaje ako su građani apatični. Apatija građana je posljedica djelovanja političkih i ekonomskih elita koje zanemaruju njihovu volju. Građani vladajućim elitama idu pomalo na živce. Ako i postoji problem na čijem rješavanju građani in-

zistiraju, pa ga elite ne mogu zanemariti, nastoje ga riješiti na sudu, a ne u demokraciji primjerenoj političkoj proceduri. Pravnici stoga postaju tobožnja zamjena za parlamentarne zastupnike, a parlament, kao mjesto u kojemu bi se trebala čuti narodna volja, nastoji se zamijeniti sudnicom. Sudovi u današnje vrijeme, dakle, ne odlučuju o tome što nije dozvoljeno, niti određuju kaznu za nedozvoljene postupke, nego određuju što se mora raditi. Na taj način zapravo preuzimaju funkciju zakonodavca te se bave onim čime bi se trebali baviti građani putem svojih parlamentarnih zastupnika, uzurpirajući tako zadaću demokratske politike. Sud se javlja kao lažna zamjena za parlament, a pravo kao lažna zamjena za politiku. Na takve okolnosti građani, pak, odgovaraju biranjem populističkih stranaka koje im obećavaju da će se njihova volja konačno poštovati. Četvrto, izgleda da smo došli u situaciju u kojoj predstavnička demokracija više nije tako neupitan oblik političkog organiziranja kao što je to nekada bio. Štoviše, očigledno je da se danas postavlja pitanje o mogućnosti uspostavljanja novih institucionalnih oblika u kojima bi se iskazivao sukob interesa. Upravo koncept sudioničke demokracije nudi neka nova institucionalna rješenja, koja bi možda mogla omogućiti građanima da bolje nego do sada iskazuju svoju političku volju. Osnovna teza pri tomu je svakako ta da pravi odgovor na krizu demokracije može biti samo još više demokracije. I to demokracije koja omogućuje građanima da uistinu odlučuju. Teorija sudioničke demokracije nastoji ponuditi upravo tu mogućnost. Kako to čini, i čini li to dobro, pitanja su na koja ću nastojati odgovoriti u ovome tekstu.

Ideja da demokracija nije samo vladavina za građane, nego da je prije svega riječ o poretku koji bi trebao omogućiti

vladavinu samih građana – u središtu je teorije sudioničke demokracije. Zagovornici toga modela demokracije smatraju da se sudjelovanje građana u odlučivanju ne treba ograničiti isključivo na razinu političkih institucija, nego se demokratska načela trebaju primjenjivati i u privredi. Polazi se od već spomenute teze: da prihvatimo li stav da je demokracija dobra za društvo, onda još više demokracije ne može biti štetno, nego upravo obrnuto, cijelom društvu može donijeti samo boljitak. U obrazlaganju svoje teorije zagovornici sudioničke demokracije u osnovi polaze od snažne kritike liberalne teorije demokracije, koja prema njihovu mišljenju inzistira isključivo na predstavničkoj demokraciji, a čime se demokraciju zapravo svodi na puko natjecanje između političkih i ekonomskih elita. Taj tip kritike predstavničke demokracije javio se kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina pokušavajući dati teorijsko utemeljenje zahtjevima politički lijevo orijentirane javnosti. Ljevica je tražila više socijalne jednakosti i više demokracije. Zahtjev za daljnjim razvijanjem demokracije ogleđao se u sloganu “sva vlast narodu”, odnosno građanima. Zastupnici teorije sudioničke demokracije tvrde da se unutar političkog poretka trebaju provesti institucionalne reforme koje će omogućiti i potaknuti građane da što više sudjeluju u procesima političkog odlučivanja (Pateman, 1970, 2012; Cook i Morgan, 1971; Macpherson, 1977; Bachrach i Botwinick, 1992). Oni smatraju da bi se uz pomoć većeg sudjelovanja građana u demokratskim procesima spriječilo da se demokracija pretvori u oligarhiju. Pri tomu polaze od stava da se predstavnička demokracija, zasnovana na liberalnoj ideologiji neizbježno pretvara u sustav u kojemu bogata manjina vlada nad većinom. Kako bi se to spriječilo ističu da se

načelo sudioništva treba primjenjivati i u privredi, pa bi bilo dobro da se u poduzećima uvede neka vrsta radničkog samoupravljanja ili suodlučivanja. Upravo navedeno širenje načela participacije na sferu rada razlikuje sudioničku od direktne demokracije. Iako neki zagovornici sudioničke demokracije poput Mathera (1995) ili Sawarda (2001) ističu povezanost tog tipa demokracije s neposrednom demokracijom, a neki ova dva modela demokracije, kao npr. Becker (1981) u potpunosti poistovjećuju, ipak ih je potrebno razlikovati. Sudionička demokracija se dakle, za razliku od neposredne, zalaže za šire oblike građanskog odlučivanja u svim područjima društvenog života, dok se neposredna prije svega usmjerava isključivo na uža politička pitanja.

Diskusiju o sudioničkoj demokraciji započela je američka politička filozofkinja Carole Pateman knjigom “*Participation and Democratic Theory*” (1970). Istaknula je da je u korijenu teorije sudioničke demokracije kritika liberalne ideologije i predstavničke demokracije. U središte svoje rasprave stavila je kritiku Schumpeterove teorije demokracije. Pateman prije svega naglašava da nisu točne njegove tvrdnje prema kojima su klasične teorije demokracije, koje zagovaraju široko sudjelovanje građana u odlučivanju, previše normativne i stoga utopističke, jer tobože nisu utemeljene na empirijskim istraživanjima. S pravom ismijava ideju da bi svaka teorija trebala biti empirijski potvrđena te ističe da ni Schumpeterova teorija demokracije, na koju se liberali toliko pozivaju, nije popraćena nikakvim empirijskim istraživanjima.¹ Naravno, jasno ističe da to nije ni bilo moguće. Jednostavno, prvo izdanje

¹ Opširnije o Schumpeterovoj teoriji demokracije vidjeti Downs (1957).

njegove knjige “Kapitalizam, socijalizam i demokracija” objavljeno je 1943. godine kada još nije bilo značajnih empirijskih istraživanja. Problem Schumpeterove teorije nije dakle njezina nedostatakna empirijska potvrda, smatra Pateman, nego to što Schumpeter u svome radu zanemaruje teorijski doprinos Jeana Jacquesa Rousseaua i Johna Stuarta Mila, zbog čega jednostavno ne zamjećuje osnovnu vrijednost demokracije, a ta je da upravo građani u njoj trebaju imati ključnu ulogu. Umjesto toga svodi ulogu građana isključivo na biranje parlamentarnih zastupnika. Štoviše, Schumpeter čak i zazire od masovnog sudjelovanja građana u demokratskom procesu, pa ironično tvrdi da jedino kretanje mase može biti stampedo. U teorije demokracije koje zaziru od građana, pa demokraciju prepuštaju obrazovnim i imućnim elitama, Pateman ubraja i shvaćanja Roberta Dahla (1956) i Giovannia Sartoria (1962). Suprotno od njihova shvaćanja koje ne mari za teoriju Jeana Jacquesa Rousseaua, Pateman se u razlaganju svoje teorije sudioničke demokracije izričito poziva na Rousseaua, kojeg navodi kao “teoretičara sudioništva *par excellence*” (Pateman, 1970: 22). Naime, dok je za liberalne društveni ugovor čista formalnost koja je potrebna samo zato da bi pojedinci napustili prirodno stanje (u kojem je na djelu, kako to ističe Hobbes, rat svakog protiv svakog), u Rousseauovoj je političkoj teoriji upravo suprotno – društveni ugovor je osnova potpuno novoga političkog poretka. Društvenim ugovorom se konstituiraju novo suvereno tijelo, oblikuje se potpuno nova politička zajednica. U toj novoj političkoj zajednici, sudjelovanje građana u politici ne znači samo njihovo glasovanje na izborima, nego prije svega njihovo aktivno sudjelovanje u donošenju političkih odluka (Pateman, 1970: 24). Središnja funkcija građanskog sudioništva je obra-

zovna, a građanin se obrazuje sudjelovanjem. Samo sudjelovanjem građana u političkom procesu može se razviti odgovoran pojedinac koji ima smisao za zajedničko dobro (Pateman, 1970: 24-25). Također, ističe se da sudjelovanje u odlučivanju jača osjećaj slobode građana jer građani imaju priliku vidjeti da svojim trudom mogu na nešto utjecati. Na posljetku, sudioništvo snaži pripadnost pojedinca političkoj zajednici, i na taj mu način daje osjećaj sigurnosti, te jača njegov osjećaj društvene solidarnosti. Zahvaljujući svojem sudjelovanju u politici građanin ima mogućnost vidjeti da je narod uistinu suveren, jer sam donosi zakone u skladu s kojima će živjeti (Pateman, 1970: 26-27). Te ključne ideje teorije sudioničke demokracije koje je još sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća postavila Carole Pateman ponavljaju se i u današnjoj raspravi o razvoju demokracije. Zagovornici sudioničke demokracije smatraju da se navedene ideje i danas trebaju uzimati u obzir pri izgradnji novih političkih institucija te da se one trebaju oblikovati tako da se omogućiti sudjelovanje građana u političkom odlučivanju. Ideal sudioničke demokracije je dakle, aktivan građanin. No zašto su građani uglavnom pasivni? Zašto im se ne sudjeluje u politici? Pateman problem vidi u načinu na koji liberalna teorija tumači njihove političke obaveze. Smatra da se zbog dominacije liberalne ideologije promijenio način razumijevanja odnosa između građana i države. Dok se politička obaveza nekad shvaćala kao odnos između građana i države, dakle od dolje prema gore i obrnuto, danas se ona shvaća horizontalno, kao odnos između samih građana. Taj naglasak na apsolutnoj važnosti odnosa između pojedinaca rezultirao je dogmom o političkoj korektnosti i dominacijom ekstremnog individualizma. Sukob koji se nekada odvijao između društvenih klasa,

danas se pretvorio u natjecanje između pojedinaca. Taj cendravi pojedinac kojemu je ljeti uvijek nepodnošljivo vruće, a zimi uvijek nepodnošljivo hladno, u središtu je današnje dominantne političke ideologije centra i uživa veliku pažnju suvremenih medija. Interesi pojedinca su zahvaljujući liberalizmu proglašeni svetom, nedodirljivom činjenicom, tvrde teoretičari sudioničke demokracije (Wampler, 2007), i zbog toga je ideja solidarnosti i zajedničkog građanskog djelovanja u potpunosti potisnuta iz javnog diskursa. Tomu je tako, ističe ona, jer liberalna teorija ne želi vidjeti da su interesi i vrijednosti građana snažno međusobno povezani, te da su isto tako duboko povezani s načinom na koji se oblikuje struktura demokratskih institucija. Riječ je o tome, tvrdi Pateman, da se odnos građana i političkih institucija mora sagledati u cjelini. Na tragu tog zahtjeva teoretičari sudioničke demokracije smatraju da se načelo sudjelovanja građana u odlučivanju valja primjenjivati i u sferi rada, djelovanju udruga civilnog društva te na lokalnoj razini. A u najnovije vrijeme razmatraju se i mogućnosti koje pružaju novi elektronski načini komunikacije. Demokracija, naime, nije pojmljena isključivo kao oblik političkog poretka, nego se definira i kao oblik komuniciranja između građana i političkih institucija (Pateman, 1985). U teoriji sudioničke demokracije demokracija nije definirana isključivo kao politički poredak, nego se poima i kao "oblik života" (Schmidt, 1998: 236). Ističe se ideja da bi građani aktivno sudjelovali u političkom životu, kada bi se u tu svrhu razvile nove institucije i mogućnosti (Zittel, 2007: 13). Područja društvenog djelovanja koja bi trebala biti zahvaćena procesima sudioničke demokracije pritom se različito određuju. Dio teoretičara smatra da bi se sudionička demokratizacija trebala u konačnici ipak

ograničiti na klasičan prostor politike (Holland-Cunz, 1998). Drugi se dio pak zalaže da se sudjelovanje građana proširi i na radne odnose (Pateman, 1970), a neki zagovaraju da se na taj način odlučuje i o trošenju proračuna lokalnih upravnih i samoupravnih jedinica (Wampler, 2007). Bez obzira na navedene različite pristupe, jasno je da teorija sudioničke demokracije naglasak stavlja na izgradnju institucija i političke kulture koje će omogućiti da građani sudjeluju u procesu političkog odlučivanja. Pritom se naglašava kako za to trebaju biti ispunjeni sljedeći uvjeti: a) mogućnost sudjelovanja građana mora se odnositi na sva područja donošenja odluka, dakle, ukoliko je to moguće, valja se omogućiti da sudionici mogu utjecati na područja koja sami smatraju važnim za demokratski proces; b) sudioništvo ne može biti ograničeno od neke više instance; c) djelotvorno sudioništvo ne podrazumijeva samo glasanje o predloženim rješenjima nekog problema, nego i predlaganje rješenja i iznošenje na dnevni red novih pitanja; d) sudjelovanje građana u političkom procesu mora biti neposredno; e) sudjelovanje i doprinos svakog pojedinca demokratskom procesu trebaju se jasno moći vidjeti, a rezultati se moraju javno istaknuti, jer je u tom slučaju građanska participacija efikasnija (Lindner, 1990: 16).

Cilj aktivnog građanskog sudjelovanja u političkom odlučivanju jest da građani kroz proces sudjelovanja razviju snažniji osjećaj međusobne solidarnosti i pripadanja istoj političkoj zajednici. Zajedništvo i smisao za opće dobro razvijaju se – tvrde zagovornici sudioničke demokracije – sudjelovanjem građana u političkom procesu. Sudjelovanje će tako poticati novo sudjelovanje i na taj će način demokracija stvarati demokra-

ciju (Barber, 1984: 265).² Ponovo se treba zapitati zašto su građani politički pasivni? Jedan od mogućih odgovora jest da je to rezultat njihova racionalnog ponašanja. Zašto bi izlazili na izbore ili na druge načine sudjelovali u političkom životu, trošeći svoje vrijeme, kada uvijek drugi – politička i ekonomska klasa – odlučuju umjesto njih. Politička apatija nije stoga rezultat slabog interesa građana za politiku, tvrde zastupnici ove teze, nego njihova uvida u realne odnose moći i zatvorenu strukturu političkih institucija. Zbog toga treba formirati nove, koje će omogućiti građanima da se angažiraju, ističu zagovornici sudioničke demokracije.³ Nove demokratske institucije trebale bi se ustrojiti na radnom mjestu i na razini lokalne uprave i samouprave. Pri tomu se polazi od stava da su međuljudski odnosi koji se oblikuju na radnom mjestu ključni oblik političke socijalizacije građana. Na svojem radnom mjestu građani mogu najbolje naučiti kako sudjelovati u procesu odlučivanja, zašto je njegovo sudjelovanje važno, i koji rezultate može donijeti. Upravo sudioničkom demokracijom na radnom mjestu mogu se razviti potrebne vještine socijalne suradnje, ne samo u svakodnevnom, nego i u političkom životu (Pattman, 1970; Bachrach i Botwinick, 1992; Warren, 1993).

² Ova teza slična je Habermasovoj teoriji autonomnog pojedinca, koja pojedinca snažno povezuje s njegovom društvenom odgovornošću (Habermas 1962, 1992, 1998).

³ Teorija sudioničke demokracije ne navodi na koji bi se način povezale institucije i političko ponašanje. Zagovornici sudioničke demokracije jednostavno smatraju da će svijest građana o važnosti politike biti dovoljan motiv koji će ih potaknuti na veći politički angažman. Naravno, može se tvrditi i sasvim suprotno, da građani ne sudjeluju u politici jednostavno zato jer imaju druge interese koje smatraju daleko važnijima.

Model sudioničke demokracije u sferi radnih odnosa prikazat ćemo na primjeru politike Savezne Republike Njemačke. Taj primjer može nam biti osobito zanimljiv jer se radi o zemlji s najjačom ekonomijom unutar Europske unije i jednoj od ekonomskih svjetskih sila. Njemačko radno zakonodavstvo već od 1951. godine traži da se u industrijskim poduzećima s više od tisuću zaposlenih formira neka vrsta savjeta poduzeća. U tim savjetima su zastupljeni predstavnici vlasnika i predstavnici radnika te “neutralni predstavnici” (zapravo predstavnici države). Oni zajedno sudjeluju u donošenju odluka unutar nadzornog vijeća, odnosno u odboru poduzeća. (U Hrvatskoj bi bila riječ o sudjelovanju predstavnika radnika u nadzornom odboru poduzeća.) Nakon zakona iz 1951. slijedi zakon o poduzećima iz 1952. godine, a koji je u skoro istom obliku prenesen u Zakon o takozvanom “trećinskom sudjelovanju” (*Drittteilbeteiligungsgesetz*), donesen 2004. godine. Prema tom Zakonu u poduzećima s više od petsto zaposlenih, trećina članova nadzornih odbora mora biti sastavljena od predstavnika zaposlenika, dok dvije trećine čine predstavnici vlasnika poduzeća, odnosno dioničari. Načela sudioničke demokracije u Saveznoj Republici Njemačkoj najbolje, pak, dolaze do izražaja u Zakonu o suodlučivanju iz 1976. godine. Riječ je o Zakonu koji je danas na snazi, a odnosi se na sva poduzeća s više od dvije tisuće zaposlenih. U nadzornim odborima tih poduzeća u jednakom broju moraju biti zastupljeni zaposlenici i poslodavci.⁴ Na spomenutim zakonima temelji se njemačka sudionička demokracija u području radnih od-

⁴ Njemačka lijevo orijentirana politička teorija smatra da bi se broj poduzeća na koje se zakon odnosi trebao povećati. Argument za tu tezu daje Demirović (2007: 39).

nosa. Nadzorna vijeća u kojim predstavnici zaposlenika imaju pravo suodlučivanja obavezno se moraju konzultirati o pitanjima koja se tiču socijalne i kadrovske politike poduzeća, a i kod pitanja vezanih uz zapošljavanje i otpuštanje radnika. Kada se radi o strateškom poduzetničkom odlučivanju od strateškog značaja koje traži posjedovanje velikog stručnog znanja, nadzorno vijeće ima ograničene mogućnosti odlučivanja. Dakle, pravo suodlučivanja zaposlenika ograničava vladavinu uprave prvenstveno na području radnih odnosa. Riječ je o nastojanju da se pomoću radničkog suodlučivanja omogući postizanje kompromisa između interesa zaposlenika i poslodavaca. Taj sustav Njemačka i dalje njeguje. U bivšoj zapadnoj Njemačkoj 47% svih zaposlenih radi u poduzećima u kojima postoji savjet poduzeća s radničkim suodlučivanjem, u bivšoj istočnoj Njemačkoj taj je broj 38% (Bontrup, 2006: 31). Smatra se da je upravo uspješno postizanje kompromisa između radnika i poslodavaca, koji potiče sudionička demokracija, jedan od razloga uspjeha njemačke ekonomije.⁵

Uz to što predano podržavaju radničko suodlučivanje ili samoupravljanje, zagovornice modela sudioničke demokracije izrazito se zalažu za daljnji razvoj sustava lokalne demokracije. Pri tome se

polazi od stava na osnovi kojeg se treba uzeti u obzir politička volja pojedinaca, koja iako na nacionalnoj razini možda i ne može imati veliku težinu, na lokalnoj razini može biti presudna. Naime, mali broj sudionika političkog procesa u lokalnim sredinama povećava važnost sudjelovanja svakog pojedinca (Wolfe, 1985). Zbog toga se naglašava značaj lokalne samouprave te se nastoji postići da se niz odluka, koje su se donedavno donosile na nacionalnoj razini, u budućnosti donose na lokalnoj. Također se predlaže uvođenje novih mehanizama neposredne demokracije poput opoziva već izabраниh parlamentarnih poslanika (Cronin 1999). Zagovornici sudioničke demokracije predlažu i oblikovanje institucija u kojima bi obični građani odlučivali ili barem davali mišljenje i o pitanjima od nacionalnog značaja. Ta bi institucija trebala biti što vjerniji odraz socijalne strukture samog društva, dakle struktura socijalne strukture samih građana (Burnheim, 1985). No, to su već dugo prisutne teze. Novost je ideja da se načela sudioničke demokracije trebaju primjenjivati i kod odlučivanja o raspodjeli gradskog budžeta – dakle, i odlučivanje o načinu trošenja novca jedinica lokalne uprave i samouprave ovisilo bi o volji građana. Prvi primjer toga tipa sudioničke demokracije dolazi iz Brazila. U toj su državi gradske vlasti Porto Alegra predvođene Strankom rada (PT), kojoj pripada i sadašnja predsjednica Brazila Dilma Rousseff, omogućile građanima da sudjeluju u odlučivanju o trošenju gradskog proračuna. Pokazalo se da se proračun trošio racionalno, u svrhu povećavanja javnog dobra zajednice, a u gradu je porastao broj škola, dječjih vrtića, parkova i drugih sadržaja javne namjene.⁶ Suprotno od nekih pesimistič-

⁵ Broj štrajkova u Njemačkoj je, među ostalim zahvaljujući i sudioničkoj demokraciji u poduzećima, relativno mali. Između 2000. i 2007. u Njemačkoj se zbog štrajkova prosječno izgubilo pet radnih dana godišnje na tisuću zaposlenih, u Francuskoj je bila riječ o 103 radna dana, a u Španjolskoj o 173. Zbog prodora neoliberalnih dogmi vezanih uz politiku štednje broj štrajkova njemačkih radnika se sa 60 u 2004. godini povećao na 214 u 2014. godini. <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/384248/umfrage/jaehrlich-durch-streiks-ausgefallene-arbeitstage-nach-laendern/> (Pristupljeno 8.5.2015)

⁶ U teoriji sudioničke demokracije ističe se da se demokracija može ojačati procesom uče-

kih prognoza, građani su odlučivali racionalno jer su kroz raspravu najprije dobro ustanovili koje su potrebe lokalne sredini najvažnije, te kojim redoslijedom i u kojim iznosima ih treba financirati. Proces odlučivanja vrlo je jasno uređen, a započinje izborom zastupnika građana u odbor koji će odlučivati o proračunu. U drugoj fazi zastupnici uz pomoć stručnjaka predlažu plan proračunske potrošnje. Nakon toga građani odlučuju hoće li se prijedlog prihvatiti. Na kraju, institucije gradske uprave provode dogovoreni plan. Istraživanja provedena u Brazilu nedvojbeno su pokazala da je ovaj tip sudioničke demokracije doveo da uravnoteženije javne potrošnje, veće transparentnosti, te da je čak uspio povećati sudjelovanje siromašnijih i relativno lošije obrazovanih građana u poli-

---

nja. Polazi se od teze da se ljudi ne radaju kao građani, nego da pojedinac postaje građaninom procesom socijalizacije koji podrazumijeva učenje (Zittel, 2007: 11). Zbog toga je pitanje o načinu uvođenja i razvoja djelotvornog političkog obrazovanja u središtu teorije sudioničke demokracije. To je usko povezano s raspolaganjem s dva resursa: slobodnim vremenom i znanjem. Riječ je o važnim dobrima koje svi građani ne posjeduju u jednakoj mjeri. Zbog toga se treba ponovo postaviti pitanje kako će se prosječni građanin, zaokupljen zbrinjavanjem egzistencije svoje obitelji, zainteresirati da stalno i aktivno sudjeluje u politici. Naime, čak i kada bi građani bili spremni odvojiti vrijeme za sudjelovanje u odlučivanju, pitanje je posjeduju li svi znanje koje je za to prijeko potrebno. Jasno je da tu nije riječ isključivo o proceduralnim elementima, jer se čak i kada se institucije i zakoni usklade s idejom sudioničkog građanstva, treba zapitati žele li građani uistinu aktivno sudjelovati u političkom odlučivanju (Münkler 1997). Vidi, <http://www.participatorybudgeting.org/about-participatory-budgeting/where-has-it-worked/>; <http://www.yesmagazine.org/issues/what-would-democracy-look-like/562> (Pristupljeno 22. 4. 2014.).

tičkom odlučivanju (Wempler, 2007). No, isto tako je izašlo na vidjelo da mladi ljudi, kao i oni sa nižom razinom obrazovanja, i dalje pokazuju relativno malu spremnost da sudjeluju u političkom odlučivanju. Ono što je možda još i važnije jest da je postalo sasvim jasno da je samo manji dio brazilskih političkih elita spreman poticati sudioničku demokraciju. Zbog toga se taj tip demokracije primjenjuje u samo oko 2,5% jedinica lokalne uprave. Usprkos tome što nije šire primjenjivan u praksi, ovaj je tip odlučivanja pokazao da su određene promjene moguće. Primjena sudioničke demokracije vezana uz način trošenja gradskih proračuna proširila se i na neke gradove u drugim područjima svijeta. Treba istaknuti da je i dalje riječ o relativno skromnom broju od oko samo 1500 gradskih i lokalnih uprava. Zanimljivo je da se od 2011. godine sudioničko građansko odlučivanje o potrošnji dijela gradskog budžeta primjenjuje i u, po mišljenju nekih, pravom glavnom gradu svijeta, New Yorku. Potaknuta američkim primjerima razvila se i diskusija o mogućnostima i potrebi primjene sudioničke demokracije u gradovima država članica Europske unije (Lindgren i Persson, 2011). Očigledno je da se teorija sudioničke demokracije nastoji i dalje razvijati i dopunjavati empirijskim istraživanjima koja bi omogućila da se precizno ukaže na potrebne preduvjete i rezultate primjene mehanizama sudioničke demokracije. Ograničena primjena instituta sudioničke demokracije, prema mišljenju dijela teoretičara, proizlazi iz skepse koju prema ovom modelu ima većina pripadnika političke klase. U ovom se tumačenju ističe da demokratsku politiku prvenstveno pokreće sukob interesa između političkih elita. Zbog toga politička klasa uključivanjem građana u političko odlučivanje zapravo samo želi dodatno legitimirati svoju po-

litičku poziciju, dok im je dobit za građane i cijelo društvo sasvim sporedna (Rahat i Hazan, 2007). Optimističke teze da će građani više sudjelovati u politici zahvaljujući elektronskom načinu komunikacije također se nisu pokazale točnim. Pri tomu se polazilo od teze da će se sudjelovanje građana u procesu političkog odlučivanja povećati smanje li se troškovi koje građani moraju za svoje sudjelovanje "platiti" (Zittel, 2007: 21). Isticalo se da se troškovi sudjelovanja u demokratskom procesu znatno smanjuju zahvaljujući mogućnosti postavljanja informacija na internetu. Internet se počeo proglašavati novim mjestom razvoja sudioničke demokracije. Takav stav je potaknuo opširne rasprave oko korištenja i značaja glasovanja elektronskom poštom. No, diskusija je pokazala da elektroničko glasovanje zapravo nije anonimno. Potpuno je jasno da se jako dobro zna s koje je adrese došao određeni glas ili neka druga informacija, a nije se još pronašao ni način kako bi se spriječila krađa nečijeg elektronski danog glasa (Gibson, 2001). Treba dakle zaključiti da ništa još nije tako pouzdani iskaz nečije političke volje kao odlazak na biralište i zaokruživanje rednog broja na glasačkom listiću. I tu nije riječ isključivo o biranju. Izlazak na biračko mjesto ujedno predstavlja i način na koji građanin iskazuje svoje povjerenje prema političkim institucijama svoje države. Riječ je ujedno i o načinu na koji pojedinac pokazuje da cijeni vrijednosti političke zajednice kojoj pripada. A upravo je to bit modela sudioničke demokracije. Za govornici sudioničke demokracije polaze od antropologijskog optimizma, pa vjeruju da će ljudi sudjelovati u politici ako vide da njihove političke odluke neposredno utječu na njihovu budućnost (Becker, 1981: 6).

Naravno, teorija sudioničke demokracije izazvala je vrlo zanimljivu disku-

siju (Dryzek, 2000; Kielmansegg 1977; Pettit, 2008; Rayan, 2008; Sartori 1987; Zittel i Fuchs 2007). Rasprava je sadržavala i snažnu kritiku. Kritičari prije svega ističu da bi primjena ovog modela demokracije, upravo zbog nastojanja da se što više građana uključi u proces odlučivanja, u konačnici zapravo mogla dovesti do tiranije manjine. Naime, kritika naglašava da bi zainteresirana i informirana manjina korištenjem mehanizama sudioničke demokracije svima ostalima mogla nametnuti svoju volju. Štoviše, postoji opasnost da bi se, ukoliko bi mobilizacija i sudjelovanje građana bili postignuti na osnovi stavova koji ne prihvaćaju temeljne liberalno-demokratske vrijednosti, u pitanje doveo i sam demokratski poredak. Kritika također navodi da model sudioničke demokracije jednostavno nije razvio dovoljno dobre mehanizme informiranja i obrazovanja građana, pa oni često ne posjeduju ni potrebne informacije, niti nužno znanje. Zbog toga su njihove odluke često jednostrane jer ne uvažavaju društveni i ekonomski kontekst njihove primjene te ne vode računa o posljedicama svog odlučivanja (Lindner, 1990). Naime, građani često nisu svjesni da njihove odluke na duži rok mogu imati nepoželjne posljedice na ekonomiju ili na socijalnu sigurnost građana. Riječju, kritičari smatraju da bi sudionička demokracija dovela do vladavine populista. Na te prigovore je odgovorila Carole Pateman koja je ustvrdila da za razliku od populizma koji samo želi promijeniti položaj građana u političkom sustavu, sudionička demokracija želi obrazovanjem formirati novog građanina, zainteresiranog za politiku koji poštuje osnovne vrijednosti demokratskog političkog poretka (2012: 15-17).

Najčešći je prigovor upućen antropologijskoj osnovi teorije sudioničke de-

mokracije, koja prema mišljenju kritičara daje suviše optimističnu sliku čovjeka. Čovjek nije uvijek ili je vrlo rijetko altruistički orijentiran; upravo obrnuto, gotovo je uvijek zainteresiran isključivo za vlastitu dobit. Ovi kritičari smatraju da se na neke duboke antropologijske značajke jednostavno ne može utjecati promjenama institucionalnog okvira političkog djelovanja (Sartori, 1987; Kielmansegg, 1977). Kritičari također tvrde da teorija sudioničke demokracije precjenjuje znanja i spremnost građana da sudjeluju u procesu odlučivanja. Većini građana politika nije među prvim područjima interesa (Fuchs, 2000; Deth 2000). Istovremeno, kritika nastoji dokazati da motiv za sudjelovanje u politici nije uvjetovan institucionalnim okvirom, nego prvenstveno društvenim i ekonomskim prilikama. Obrazovaniji i informiraniji građani su jednostavno zainteresiraniji za politiku i češće su spremni sudjelovati u političkom odlučivanju od siromašnijih i manje obrazovanih. Prema mišljenju kritičara pokazuje se da je ekonomski i društveni razvoj neke zemlje puno važniji za razinu participacije građana u politici, nego promjena institucionalnog okvira u koju vjeruju zagovornici sudioničke demokracije. Štoviše, postavlja se i ključno pitanje kako bi bila predstavljena politička volja građana koji pak ne žele na taj način sudjelovati u demokratskom procesu, nego se jednostavno uzdaju u svoje političke predstavnike? Nema naime nikakve dvojbe da su i oni ravnopravni građani, iako ne žele biti aktivni. Njima se također trebaju osigurati prava i omogućiti da iskažu svoju političku volju, a

to nas vraća na tezu o nedvojbenim prednostima predstavničke demokracije, kako naglašavaju kritičari sudioničke demokracije. Prigovori se odnose i na nedostatnu analizu konteksta i uvjeta koji su potrebni da bi se povećalo sudjelovanje građana u političkom odlučivanju, kao i na to da sama teorija kako pojedine institucije sudioničke demokracije djeluju na ponašanje građana nije dovoljno empirijski potvrđena. Ukratko, kritičari smatraju da se radi o u praksi neprovjerenom, utopijskom konceptu demokracije, koji zastupaju sanjari koji ne vide realni svijet života (Pieterse, 2001), tim više što se u današnje vrijeme globalizacije traži da se političke odluke donose brzo i racionalno. Stoga je značaj ishoda odluka potpuno potisnuo značaj načina na koji su one donesene. To je postalo sporedno, a u središte je došlo pitanje o sposobnosti demokratskih institucija da djelotvorno donose odluke. Ako je tomu tako, treba postaviti pitanje treba li demokraciji još uvijek narod? Zagovornici sudioničke demokracije bi odgovorili da treba, ali ne kao strastvena gomila, nego kao skupina odgovornih, informiranih i obrazovanih građana koji sudjeluju u politici. Bez obzira na različita stajališta, mislim da se možemo složiti da demokracija ima smisla samo ako omogućuje građanima da donose političke odluke. Tada slučaju sudionička demokracija može biti korisna dopuna predstavničkoj, i u tome ne bi trebalo biti ništa sporno. Ali, možda je njihalo definitivno krenulo na liberalnu stranu, pa narod demokraciji doista više nije potreban?

LITERATURA

- Bachrach, P. i Botwinick, A. (1992) *Power and Empowerment. A Radical Theory of Participatory Democracy*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Barber, B. (1984) *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Beyme, v. K. (2013) *Von der Postdemokratie zur Neodemokratie*. Wiesbaden: Springer VS.
- Bontrup, H. J. (2006) Die Wirtschaft braucht Demokratie, u: Bontrup H. J. i Müller, J. (ur.) *Wirtschaftsdemokratie, Alternative zum Shareholder-Kapitalismus*. Hamburg: VSA, 10-48.
- Becker, T. L. (1981) Teledemocracy: Bringing Power Back to the People. *The Futurist*, December: 6-9.
- Burnheim, J. (1985) *Is Democracy Possible? The Alternative to Electoral Politics*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Cook, T. E. and Morgan, P. M. (ur.) (1971) *Participatory Democracy*. San Francisco, CA: Canfield Press.
- Crouch, C. (2004) *Post-democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Demirović, A. (2007) *Demokratie in der Wirtschaft. Positionen, Probleme, Perspektiven*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Dryzek, J. S. (ur.) (2000) *Deliberative Democracy and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- Fishkin, J. (1995) *The Voice of the People*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fuchs, D. (2000) Demokratie und Beteiligung in der modernen Gesellschaft: Einige demokratietheoretische Überlegungen, u: O. Niedermayer and B. Westle (ur.) *Demokratie und Partizipation. Festschrift für Max Kaase*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 250-280.
- Fung, A. i Wright, E. O. (ur.) (2003) *Deepening Democracy*. London: Verso.
- Gibson, R. (2001) Elections Online: Assessing Internet-Voting in Light of the Arizona Democratic Primary. *Political Science Quarterly*, 116: 561-583.
- Habermas, J. (1962) *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied: Luchterhand.
- Habermas, J. (1992) Drei normative Modelle der Demokratie: Zum Begriff deliberativer Politik, u: H. Münkler (ur.) *Die Chancen der Freiheit. Grundprobleme der Demokratie*. München: Piper.
- Habermas, J. (1998) *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hall, P. A. i Taylor, R. C. R. (1996) Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 44: 936-957.
- Hauptmann, E. (2001) Can Less Be More? Leftist Deliberative Democrats' Critique of Participatory Democracy. *Polity*, 33 (3): 397-421.
- Kielmansegg, P. G. (1977) *Volkssouveränität*. Stuttgart: Klett.
- Kubicek, H. (1996) Allgemeiner Zugang und informatielle Grundversorgung, u: J. Tauss i sur. (ur.) *Deutschlands Weg in die Informationsgesellschaft. Herausforderungen und Perspektiven für Wirtschaft, Recht und Politik*. Baden-Baden: Nomos.
- Lindgren, K. O. i Persson, T. (2011) *Participatory Governance in the EU: Enhancing or Endangering Democracy and Efficiency?* Basingstoke: Palgrave Macmillan City.

- Lindner, C. (1990) *Kritik der Theorie der partizipatorischen Demokratie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Mather, J. (1995) What are the Democratic Impediments to Participatory Democracy. *Politics*, 15: 175-182.
- Macpherson, C. B. (1977) *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Münckler, H. (1997) Der kompetente Bürger, u: Klein, A. i Schmalz-Bruns, R. (ur.) *Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 153-172.
- Ordeshook, P. C. (1995) Institutions and Incentives. *Journal for Democracy*, 6: 46-60.
- Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1985) *The Problem of Political Obligation. A Critique of Liberal Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Pateman, C. (2012) Participatory Democracy Revisited. *Perspectives in Politics*, 10 (1): 7-20.
- Pettit, P. (2008) Participation, Deliberation, and We-thinking, u: O' Neill, D. i sur., *Illusion of Consent, Engaging with Carole Pateman*, 185-204.
- Pieterse, J. N. (2001) Participatory Democratization Reconceived. *Futures*, 33: 407-422.
- Pitkin, H. F. (1967) *The Concept of Representation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Poster, M. (1995) *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Rahat, G. i Hazan, R. Y. (2007) Political participation in party primaries: increase in quantity decrease in quality? u: Zittel, T. i Fuchs, D. *Participatory Democracy and Political Participation Can participatory engineering bring citizens back in?* London: Routledge 57-72.
- Ryan, A. (2008) Participation Revisited: Carole Pateman vs. Joseph Schumpeter, u: O' Neill, D. i sur., *Illusion of Consent, Engaging with Carole Pateman*, 185-204.
- Rheingold, H. (1993) *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Riker, W. H. i Ordeshook, P. C. (1968) A Theory of the Calculus of Voting. *American Political Science Review*, 62: 25-43.
- Rousseau, J. J. (2012) *Društveni ugovor. O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*. Zagreb: Feniks knjiga, 2012.
- Salisbury, R. H. (1975) Research on Political Participation. *American Journal of Political Science*, 19: 323-341.
- Sartori, G. (1987) *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, NJ: Chatham House.
- Saward, M. (2001) Reconstructing Democracy: Current Thinking and New Directions. *Government and Opposition*, 36: 559-581.
- Schumpeter, J. A. (1981) *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*. Zagreb: Globus, 1981.
- Walker, J. L. (1966) A Critique of the Elitist Theory of Democracy. *American Political Science Review*, 60: 285-295.
- Wampler, B. (2007) *Participatory Budgeting in Brazil. Contestation, Cooperation, and Accountability*. Pennsylvania: Penn State University Press.
- Warren, M. (1996) Deliberative Democracy and Authority. *American Political Science Review* 90 (1996): 46-60.

- Warren, M. (1993) Can Participatory Democracy Produce Better Selves? Psychological Dimensions of Habermas's Discursive Model of Democracy. *Political Psychology*, 14: 209-234.
- Wilhelm, A. (2000) *Democracy in the Digital Age*. New York: Routledge.
- Zittel, Th. (2001) Elektronische Demokratie – Planskizze für eine Demokratie des 21. Jahrhunderts? *Neue Politische Literatur*, 46: 433-470.
- Zittel, Th. (2004) Partizipative Demokratie und Politische Partizipatio, u: Kaiser, A. i Zittel, Th. (ur.) *Demokratiethorie und Demokratieentwicklung. Festschrift fuer Peter Graf Kielmansegg*. Wiesbaden: VS Verlag fuer Sozialwissenschaften.
- Zittel, Th. i Fuchs, D. (2007) *Participatory Democracy and Political Participation Can participatory engineering bring citizens back in?* London: Routledge.

Radovi dostupni na internetu

- http://siteresources.worldbank.org/IN-TEMPowerment/Resources/14657_Particip-Budg-Brazil-web.pdf (25. 3. 2015.)
- <http://www.yesmagazine.org/issues/what-would-democracy-look-like/562> (23. 3. 2015.)
- <http://www.participatorybudgeting.org/about-participatory-budgeting/where-has-it-worked/> (23. 3. 2015.)

Participative democracy. Does democracy needs active citizens?

SUMMARY The article shows basic characteristics of participative democracy. First part is devoted to its theoretical foundations that are derived from its criticism of liberalism and parliamentary democracy. Using the case study of Germany the article explores how this model functions in the context of industrial companies. In the next part the article discusses the new system of participatory decision-making on city budgeting in Brazil. In the last part the author explores the relationship between contemporary modes of communication and principles of participatory democracy, and criticism that this model of democracy faces.

KEY WORDS participatory democracy, Germany, Brazil, participatory decision-making